

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті у функціонально-стильовому аспекті проаналізовано й узагальнено теоретичний доробок та практичні напрацювання українських термінологів, спрямовані на з'ясування особливостей функціонування термінів у тексті.

Ключові слова: термін, термінознавство, стиль, текст, жанр.

Функціональний підхід до вивчення мовних явищ почав вироблятися в українському мовознавстві під впливом ідей Празької лінгвістичної школи. Він, зазначає О. О. Селіванова, ґрунтується на функціоналізмі як методології й керується її основними дослідницькими принципами [5, 650]. Коротко проаналізуємо й узагальнимо теоретичний доробок та практичний досвід українських термінологів з погляду саме функціонального підходу до вивчення термінології.

Функціональне термінознавство – напрям у термінознавстві, який вивчає функціонування термінів у текстах різних стилів та жанрової належності, їх комунікативне спрямування, стилістичну диференціацію та особливості перекладу.

Теоретичні напрацювання в галузі функціонального термінознавства спрямовані також на дослідження функціонування термінів у художніх творах (у художньому стилі), образності у термінології, емотивного значення термінів, зокрема в контексті вивчення авторської мови. Цікаві думки з цього приводу знаходимо в працях В. Л. Карпової “Термін і художнє слово” [4], Л. В. Зіневич “Мовна майстерність Миколи Зерова” [3], Н. І. Бойко “Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти” [1], Н. М. Сологуб “Термін у художньому тексті” [6], у статті Г. Городиловської “Фізична термінологічна лексика в історичних творах Романа Іваничука” [2], у статті О. Черевченка “Місце термінолексики в поетичному дискурсі київських неокласиків” [7].

В. Л. Карпова вважає, що мова художньої літератури порівняно з іншими функціональними стилями найбільш безпосередньо пов'язана з загальноживаною розмовною мовою, тому й термінологічна лексика, використовувана письменниками в художніх творах, у переважній більшості вже не є вузькоспеціальною, а набуває поширення в мові й стає якщо не загальновідомою, то принаймні відомою і зрозумілою не тільки для фахівців. Проте вона не перестає бути термінологічною, зберігаючи основні ознаки цієї категорії слів (точність і визначеність семантики, відсутність психологічного забарвлення, емоційної, естетичної й експресивної тональності, відсутність образності, хоча деякі терміни й мають прозору внутрішню форму) [4, 119]. Не менш важливе значення для розуміння функціонування терміна в художньому творі має контекст. Той самий термін може виступати в художньому творі (навіть тому самому) і в прямому, і в переносно-метафоричному плані до алогічно-асоціативного включно. Дуже часто віднесення його до одного з виділених вище типів залежить від того, на фоні якого контексту – вузького чи ширшого – цей термін розглядати. Тоді слово, яке у вузькому контексті, у зв'язку з найближче розташованими іншими словами, виступає у прямому, навіть предметному, значенні, на фоні більшого уривку чи цілого твору може виявитися й носієм переносного значення (здебільшого, але не виключно, узагальнено-символічного). Навпаки, термін, ужитий у цьому контексті на підставі власне асоціативного зближення далеких одна від одної сфер, у своєму найближчому оточенні (чи окремо взятий) “впливає на поверхню” в прямому номінативному значенні [Там само].

Л. В. Зіневич зацентувала увагу у своїй праці на тому, що одним із способів оновлення поетичних засобів у поезії М. К. Зерова є залучення іностильової лексики, тобто такої, яка функціонально закріплена за публіцистичним та науковим стилем. Уведені автором у поетичний контекст ці традиційно “непоетичні” слова розвивають нові смислові відтінки, експресивність, входять до різних тропеїчних структур: метафор, порівнянь, епітетів. Про “поетизацію” термінології свідчить і те, що термінологічні лексеми притягують художні означення (емотивно-експресивні, оцінні). Частотність фахової (літературознавчої) та мистецької термінолексики у поезіях відображає зосередженість поета на проблемах культури національного поетичного слова, домінування категорій краси у системі поетичного світосприйняття письменника. Заглибленість

в історію України, в античне минуле, осмислення сучасності через призму історичних подій зумовлює появу історичної термінології. Загострену здатність письменника відчувати національну історію й поетично реконструювати її відповідно до власного історичного мислення виявляють контексти із термінолексикою на позначення назв етноплемен. Такі метафоризовані історичні назви автор використовує в описах сучасності, створюючи тим самим глибокі підтекстові смисли [3].

Н. І. Бойко зауважує, що в художньому мовленні наявні переплетіння, зіткнення різностильових, різносистемних, різночасових лексичних елементів, що зумовлюють експресивні ефекти, серед яких можна виділити найвагоміші, активізовані контрастуванням різних функціональних типів лексем: а) термінологічної і побутової; б) стилістично маркованої (термінологічної) й експресивної (суб'єктивно афіксованої); в) високої, урочистої та розмовної, побутової; г) нейтральної та жаргонної [1, 462].

Н. М. Сологуб, аналізуючи твори І. Багряного, зазначає, що письменник використав суспільно-політичну, кухарську, медичну, мистецьку, ботанічну, зоологічну, видавничу, конфесійну термінологію тощо. Значна частина цих термінів поширена за межами вузької сфери професійного спілкування (вона використовується всіма носіями літературної мови) і тому належить до загальноживаної лексики. Авторка не акцентувала на цьому розрізненні, важливому для термінології як науки, а звернула основну увагу на художню виправданість термінів у творах цього письменника, на їх семантичне переосмислення й водночас на стимулювання окремих переосмислень семантикою терміна. Отже, термінологічна лексика, на думку Н. М. Сологуб, введена в непрямому значенні у тканину художнього мовлення, у творах І. Багряного стає засобом експресії, оцінки, часто засобом сарказму та гострої сатири на сталінську систему. На перший план у таких випадках, на відміну від терміна, виходить естетична функція слова [6, 392-393].

Термінологічна лексика в історичних творах Романа Іваничука, на думку Г. Городиловської, привертає увагу своєю незвичністю вживання, зумовлює асоціацію з тією сферою, з якої узята, зазнає відповідних семантичних трансформацій. Вона надзвичайно різноманітна і належить до різних галузей знань: фізики, математики, хімії, біології, географії, геології, астрономії, медицини, правознавства, економіки та філософії. Фізичні лексеми Роман Іваничук, за спостереженням Г. Городиловської, часто використовує без спеціальної стилістичної настанови у їхньому прямому значенні. Ці лексеми доповнюють образ видатного українського вченого Івана Пулюя. Зміст спеціальних слів письменник не розкриває, вважає дослідниця, а лише підкреслює їх належність до іншої сфери вживання в контексті. Вони не заважають читачеві сприймати художній твір, оскільки є принагідними, мають лише інформативне застосування в романі, а їх наявність пов'язана з потребою достовірно змалювати образ українського вченого. Використані спеціальні слова тут не є термінами в повному значенні, оскільки вони вже функціонують поза межами своєї термінологічної системи, зокрема вжиті поза науковим текстом і не виконують у художньому тексті своєї прямої функції, а пов'язані із загальним змістом художнього твору через образи персонажів. Та сама наукова лексема, зауважує Г. Городиловська, в прозових творах Романа Іваничука може мати двопланове функціонування: в одних випадках вона вживається в прямому значенні, а в інших це значення розширюється до переносного. Спеціальна лексика у творах романіста часто є художньо-естетичним засобом, входячи до складу порівняння, де вона набуває нових смислових відтінків, емоційно-експресивного забарвлення. Іваничукові порівняння, у яких об'єктом зіставлення є фізична лексика, вживаються з різною стилістичною метою. Широкі функціональні можливості виявляють спеціальні термінологічні одиниці, особливо їх використання в переносному значенні у складі метафор. На відміну від денотативної метафори наукової мови, вважає дослідниця, художня метафора вирізняється передусім оцінною спрямованістю. Фактично вона апелює до наявного в читача досвіду з метою через асоціацію досягти відповідного стилістичного ефекту. В історичній прозі Романа Іваничука, наголошує авторка, виявлено індивідуально-авторські метафори, основою творення яких стали фізичні терміни. Ці терміни письменник уводить до загального комплексу зображальних засобів із відчуттям естетичної пропорції, вони не вражають своєю чужорідністю і не дають приводу для перетворення художнього твору з його специфікою у твір науковий, який має, як відомо, притаманні тільки йому особливості. Уживання спеціальних слів і словосполучень в історичному жанрі підтверджує думку, що їхнє використання не обмежується межами наукових текстів, а, навпаки, розширює сферу свого функціонування в художньому тексті загалом. Гармонійне поєднання термінів із хронологічно маркованою лексикою розкриває своєрідне співвідношення цих мовних засобів, яке зумів встановити романіст в історичній прозі, виокремлює індивідуальний стиль письменника, дає матеріал для подальшого вивчення мовностилістичних особливостей сучасної української прози на історичну тематику, зокрема вживання у ній термінологічної лексики [2, 207].

Використання у поетичному лексиконі термінології, на думку О. Черевченка, зумовлюється

способом світосприйняття митця, його теоретичною свідомістю. У кожного поета, який послуговується цією групою стилістично маркованої лексики, є свої улюблені прийоми її використання, характерні певні семантичні підсистеми. Так, неокласики послуговуються термінологією різних галузей знань. Найчисленнішою тематичною групою є літературознавчі терміни, що пояснюється не тільки фахом самих авторів, а й провідною тематикою – поетична творчість як предмет поетизації. Тут виявляється феномен художнього мислення професійними термінологічними поняттями. Другу за обсягом групу становлять терміни на позначення інших видів мистецтва (архітектура і музика), тих, які імпонували естетичному смаку неокласиків, були “сродними” з поетичною творчістю. Насиченість поезії мистецькою термінологією засвідчує домінування категорій краси в системі поетичного світосприйняття письменників. Через термінолексеми філософського характеру у структурі художньо-поетичних текстів неокласиків важливе місце відведено іменам представників української культури, літератури, мистецтва минулого. Досить часто неокласики звертаються до природничої термінології і, насамперед, астрономічної, що зумовлюється сприйняттям світу в філософській єдності особистості й довкілля, людини і Всесвіту. Із інших природничих галузей можна виділити такі групи термінології, як біологічна, медична, ботанічна, зоологічна, геологічна тощо. Неокласики звертаються й до використання технічної термінології. Крім того, використання термінів у неокласиків завжди продумане, вони підібрані так, що не обтяжують, не затемнюють зміст і гармонійно “вписуються” в образний лад твору. Стилiстично-функціональне навантаження термінологічних одиниць у поезії неокласиків різне. До системи термінологічної лексики лінгвопоетики неокласицизму входить також сакральна та богословська лексика, яка стає однією з найчастотніших у творчості митців. Отже, поетичний словник неокласиків розширюється за рахунок використання загальноживаної і вузькоспеціальної термінології, яка в поетичному контексті розширює свою сполучуваність, детермінологізується, набуває емоційно-експресивного забарвлення, переростає в поетичні образи. Вживання термінолексики у поетичній мові засвідчує авторський спосіб художнього мислення за допомогою науково-словесного інструментарію, своєрідність індивідуально-авторської лінгвальної картини світу [7, 242].

Отже, функціонально-стильовий напрям у українському термінознавстві початку ХХІ ст. представлений концепціями стильової (вивчення проблеми функціонування терміна в науковому стилі, в науковому або фаховому тексті, у художньому стилі) та стилістичної диференціації терміна (вивчення стилістичного забарвлення та різних нашарувань терміна в тому чи тому різновиді тексту).

Список використаних джерел

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ Вид-во “Аспект – Поліграф”, 2005. – 552 с.
2. Городиловська Г. М. Фізична термінологічна лексика в історичних романах Романа Іванчука / Г.М. Городиловська // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 204-2007.
3. Зіневич Л. В. Мовна майстерність Миколи Зерова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. “Українська мова” / Л.В. Зіневич. – К., 2002. – 19 с.
4. Карпова В. Л. Термін і художнє слово / В. Л. Карпова. – К.: Наук. думка, 1967. – 128 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
6. Сологуб Н. М. Термін у художньому тексті / Н.М. Сологуб // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 392-393.
7. Черевченко О. Місце термінолексики в поетичному дискурсі київських неокласиківтексті / О. Черевченко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 238-243.

Summary. In the article in an functionally stylistic aspect the theoretical and practical works of Ukrainian specialists in terminology which are directed on finding out of the functioning features of terms in the texts of scientific style and in the strictly professional texts is analysed and generalized.

Keywords: term, terminoznavstvo, scientific style, phototypograph functioning, actually professional text.